

EVALVACIJA PROGRAMA NASTANITVENE PODPORE DRUŠTVA KRALJI ULICE PO 95 PRVIH ŠTIRIH LETIH DELOVANJA

AN EVALUATION OF THE SUPPORTED HOUSING PROGRAM
FOR THE HOMELESS RUN BY THE ASSOCIATION KINGS OF
THE STREET FOUR YEARS AFTER ITS COMMENCEMENT

Bojan Dekleva, *dr. psih.*

*Pedagoška fakulteta, Kardeljeva pl. 16, 1000 Ljubljana
bojan.dekleva@guest.arnes.si*

Maja Kozar, *dipl. soc. kult. in špan.*

Društvo Kralji ulice, Pražakova 6, 1000 Ljubljana

Špela Razpotnik, *dr. soc. ped.*

*Pedagoška fakulteta, Kardeljeva pl. 16, 1000 Ljubljana
spela.razpotnik@guest.arnes.si*

POVZETEK

Društvo Kralji ulice od leta 2008 dalje izvaja program nastanitvene podpore brezdomnim osebam, ki je še vedno edini program te vrste v Sloveniji. Njegovo osnovno načelo je Najprej stanovanje!, program pa je zaradi finančnih omejitev zasnovan kot kratkotrajni (načeloma 18 mesecev) in prehodni. Pozneje so prehodni program nadgradili s trajnim nastanitvenim programom z manjšimi zmogljivostmi, namenjen starejšim brezdomnim. Članek opisuje evalvacijo programa, ki obsega tri osnovne vidike: analizo načina zaključitve programa, analizo razlik med načinom bivanja pred vključenostjo v programu in po njej ter analizo ocen izvajalcev

programa o doseženih spremembah v življenju uporabnikov med izvajanjem programa. Sklepi opisujejo nekatere dileme, na katere bo treba odgovoriti v nadaljnjem razvoju tovrstnih programov v Sloveniji.

KLJUČNE BESEDE: *brezdomstvo, socialna izključenost, nastanitvena podpora, društvo Kralji ulice, najprej stanovanje, evalvacija, Slovenija.*

ABSTRACT

Since 2008, the Association Kings of the Street has been implementing a supported housing program for homeless people, which to this day remains the only one of its kind in Slovenia. The program is based on the principle "Housing first!" and was designed as a short-term (in principle, 18 months long), transitional program due to financial constraints. Later on, an additional, permanent housing program with a narrower scope and aimed at older homeless individuals was added to the transitional one. This paper presents an evaluation of the program, which includes three basic aspects: an analysis of the ways users complete the program, an analysis of the differences in dwelling patterns before and after participation in the program, and an analysis of the program workers' assessments of the resulting changes in the lives of participants. The paper concludes by describing some of the dilemmas, which will have to be resolved in the future when such programs are being developed in Slovenia.

KEY WORDS: *homelessness, social exclusion, supported housing, Association Kings of the Street, housing first, evaluation, Slovenia.*

UVOD

NASTANITVENA PODPORA V MEDNARODNEM KONTEKSTU

Primerna in dostojna nastanitev je ena od temeljnih potreb vsakega posameznika, varen dostop do primerne nastanitve pa je predpogoj za uresničevanje vrste temeljnih pravic, ki naj bi jih vsakdo užival, npr. pravice do izobraževanja, dela, socialne zaščite, zdravstvene oskrbe, zasebnosti in privatnega prostora, družinskega življenja po izbiri pa tudi do osnovnih storitev, ki naj bi bile v posameznih skupnostih zagotovljeni standard, npr. do vode in elektrike. Nasprotno pa izkušati brezdomstvo pomeni eno najresnejših oblik socialne izključenosti. Biti brez dostopa do ustrezne nastanitve je resna ovira za uresničevanje potenciala aktivnega člana skupnosti, kar lahko zajema vrsto stvari od imeti in obdržati službo do vzgajati otroke. Dostop do varne in trajne nastanitve je osnova za socialno vključenost.

Na ravni Evropske skupnosti je sprejetih mnogo deklaracij, listin in smernic, ki se odzivajo na to problematiko, žal pa je manj konkretnih strategij in njihovega doslednega izvajanja. Pomembno vlogo pri tem igra FEANTSA (Evropska federacija, ki združuje organizacije, ki se ukvarjajo z brezdomstvom) z dokumenti, kot je *Promoting Social Inclusion through Access to Housing* [Promocija socialnega vključevanja preko dostopa do stanovanja] (FEANTSA ..., 2001).

V evropskem prostoru pa tudi v ZDA je poznana paradigma, imenovana najprej stanovanje (*housing first*), ki pomeni politiko reševanja brezdomstva začenši s trajno in varno nastanitvijo. Ta je v nasprotju z drugimi uveljavljenimi modeli reševanja brezdomstva, npr. modelom stopnic (*staircase model*) ali modelom pomikanja po kontinuumu podpore. Zadnja sta dva od pristopov, ki trajno in varno stanovanje razumeta šele kot posledico pomikanja po kontinuumu v določenem okolju zastavljenih oblik podpore ter predpostavljata, da bodo posamezniki po stopnjah napredovali od zelo neavtonomnih k vse bolj avtonomnim nastanitvenim oblikam (Tainio in Fredrikson, 2009). Pristop *najprej*

stanovanje pa temelji na predpostavki, da je omogočiti trajno in varno nastanitev (torej dom) ljudem, ki so iz kompleksnih družbenih razlogov daljši čas žrtve brezdomstva, prvi korak pri soočanju s katerimikoli drugimi težavami, ki jih ti ljudje imajo. Načelo *najprej stanovanje* v veliki meri sovпада s principi *normalizacije*, to je predpostavke, da najbolj kakovosten način trajnega vključevanja ljudi v skupnost poteka tako, da skupnost tem ljudem omogoči bivanje po standardih in v pogojih, ki so čim bliže običajnim pogojem bivanja v določenem okolju. Pristop *najprej stanovanje* ima tudi moč ustaviti učinek ‚vrtljivih vrat‘ (neuspelega kroženja ljudi z izkušnjo brezdomstva med različnimi oblikami parcialnih ponudb). Princip *najprej stanovanje* torej zahteva zagotovitev trajne in čim bolj standardom določenega okolja primerne nastanitve za dolgotrajno brezdomne. Z namenom, da bi ljudje lahko to nastanitev obdržali, pa zahteva še uveljavitev različnih stopenj strokovne podpore. Večina ljudi z izkušnjo dolgotrajne socialne izključenosti in brezdomstva pri ohranjanju trajne nastanitve namreč potrebuje strokovno pomoč in podporo. Govorimo lahko o različnih stopnjah te podpore, od podprte nastanitve prek intenzivne podpore do bivanja s stalno podporo. Na Norveškem ugotavljajo (npr. Sveri, 2008), da je rednost (trajnost, kontinuiranost) te podpore pogosteje bolj ključna od njene intenzitete, posebej pa se pomen podpore izpostavi v posebnih okoliščinah – krizah, stiskah in nujnih primerih.

V nekaterih evropskih državah so pristop *najprej stanovanje* že tudi preizkusili in potrdili njegove številne prednosti. Ciljna populacija pristopa *najprej stanovanje* na Finskem, ki je država, kjer je model že preizkušen in je požel veliko uspeha, so ljudje z najbolj zahtevnimi težavami, npr. taki, ki že dolgo tvegano uporabljajo alkohol, so okuženi z virusom HIV, trpijo za depresijami in/ali so zasvojeni z nedovoljenimi substancami (Tainio in Fredrikson, 2009).

V ZDA je model namenjen predvsem skupini t. i. kronično brezdomnih in tistih, ki imajo diagnosticirane težje duševne stiske. Posamezniki dobijo takojšen dostop do lastnih stanovanj in iz njih niso izseljeni zaradi sankcij (niso npr. izseljeni, če ne jemljejo medikamentov v primerih duševnih stisk – kot je lahko primer

v različnih stanovanjskih skupinah). Težnja po izogibanju izselitev je na splošno ena bistvenih osi pristopa *najprej stanovanje* (Perlman in Parvensky, 2006).

Pretekle raziskave programov *najprej stanovanje*, narejene v ZDA (Larimer idr., 2009; Sadowski, Kee, VanderWeele in Buchanan, 2009; Perlman in Parvensky, 2006; Mondello, Gass, McLaughlin in Shore, 2007) na splošno kažejo, da so programi *najprej stanovanje* povezani z zniževanjem stroškov za skupnosti povsod, kjer se izvajajo. Pomembne prednosti programa so povečanje nastanitvene stabilnosti ter splošnega zdravstvenega in socialnega položaja pri prej dolgotrajno brezdomnih, občutno pa se zmanjšajo tudi uporaba in s tem stroški različnih služb za nujno pomoč. Poveča se tudi koriščenje rednih zdravstvenih in socialnih storitev, do katerih so ljudje upravičeni. Občutno se poveča tudi njihova ekonomska neodvisnost, poveča se njihov mesečni dohodek, najpogosteje zaradi dostopa do zaposlitve, ki ga stabilnejše bivanjske razmere lahko odprejo, ugotavljajo v Veliki Britaniji (Warnes, Crane in Coward, 2010). Govorimo lahko tudi o dobitih za skupnost, saj se zmanjšajo mnogo negativnih vidikov ali pa odpadejo, npr. spanje na ulici (Guerin, 2011).

ZNAČILNOSTI PROGRAMA NASTANITVENE PODPORE ZA BREZDOMNE PRI DRUŠTVU KRALJI ULICE

Model/program nastanitvene podpore ali podprtih stanovanj za brezdomne je bil v Sloveniji razvit v okviru projekta Razvijanje praktičnega modela in politike nastanitvene podpore (resettlement) brezdomnim ljudem v Sloveniji, ki je bil sofinanciran s subvencijo Islandije, Lihtenštajna in Norveške prek Finančnega mehanizma EGP in Norveškega finančnega mehanizma. Projekt je v letih 2008 in 2009 izvajalo društvo Kralji ulice, od takrat pa sta dejavnost sofinancirali Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve ter Mestna občina Ljubljana.

Program izhaja iz načela, da je pravica do stanovanja ena od temeljnih in neodtujljivih pravic ljudi. Namen programa je prispevati k uresničevanju te pravice za skupino brezdomcev, ki

so praviloma večkratno in izjemno socialno izključeni in imajo slabše možnosti za uresničevanje oz. doseganje te pravice (Razpotnik, 2010).

V okviru prej omenjenega projekta ter v letih po njem so se v Kraljih ulice (v nadaljevanju KU) razvili štirje programi (ali oblike dejavnosti) nastanitvene podpore.

- a. Prva oblika, ki jo imenujemo *nespecifična terenska nastanitvena podpora brezdomnim*, je namenjena uporabnikom društva, ki so si (sami ali s pomočjo delavcev KU) našli (na trgu) neko bolj trajno in varno nastanitev, kot je zavetišče, a so bili še naprej ogroženi v tem smislu, da to nastanitev izgubijo ali da v njej ne uspejo zadovoljivo živeti. Namen te dejavnosti je preprečiti, da bi uporabniki, namestitve, ki so si jo sami našli, izgubili.
- b. Naslednje tri oblike ali programi pa se nanašajo na stanovanja s podporo, ki jih Kralji ulice nudijo svojim uporabnikom, ki živijo na cesti ali v drugih oblikah nevarnih in začasnih nastanitvev. Prvi program, imenovan *osnovni program*, je tisti, ki smo ga sprva razvili v okviru zgoraj omenjenega projekta, in za katerega je bilo značilno, da je predvideval 18-mesečno bivanje uporabnikov v podprtem stanovanju.
- c. Proti koncu prvih 18 mesecev izvajanja tega programa se je izkazalo, da se po preteku tega časa nekateri uporabniki še ne bodo mogli nastanitveno osamosvojiti oz. „premakniti naprej“, vendar pa so bile vidne stvarne možnosti, da bi se to lahko zgodilo v doglednem času. Za take uporabnike smo razvili t. i. *nadaljevalni program*, ki naj bi načeloma trajal do šest mesecev.
- d. Kmalu za tem pa se je pokazalo, da nekateri uporabniki, predvsem starejši in taki z izrazito zdravstveno problematiko verjetno ne bodo nikoli zmožni nastanitvene osamosvojitve, in bi bilo za njih nesmiselna nastanitev v kakršnem koli prehodnem programu. Za njih smo razvili *trajni program*.

V nadaljevanju tega prispevka obravnavamo samo zadnje tri programe (zgoraj označene s črkami b.–d.), medtem ko je bil prvi

omenjeni program (a.) evalviran drugje (Dekleva in Razpotnik, 2009).

Opis strokovnih izhodišč (koncepta) treh programov nastanitvene podpore za brezdomne in predvidenih vsebin ter postopkov je javno dostopen (Razpotnik, 2010).

Tu po alinejah povzemamo le osnovne elemente koncepta:

- V program se lahko vključijo osebe, ki so brez doma oz. ustrezne in varne namestitve; so (že daljši čas) vključene v aktivnosti društva KU oz. v pripravljalni program namestitvene podpore; so motivirane za doseganje ciljev programa; izkazujejo zmožnost za dovolj konstruktivno sodelovanje, dogovarjanje ter zanesljivost pri skupnih dejavnostih ter pred vključitvijo z izbranim (ključnim) strokovnim delavcem KU izdelajo pisni individualni življenjski načrt v obdobju svoje vključenosti v program, ki mora vključevati dovolj konkreten opis življenjskih ciljev in načinov njihovega doseganja, med katerimi mora biti vsaj v določeni meri tudi cilj bivalnega osamosvajanja.
- Ob prepričanju, da dostop do varnega stanovanja potrebujejo tako mlajši kot starejši brezdomci, tisti z večjo ali manjšo delazmožnostjo in sposobnostjo za delovno aktivacijo ter vse osebe ne glede na značilnosti uporabe drog, prisotnost težav v duševnem zdravju in druge značilnosti, pa izvajalci programa v pogojih omejenih možnosti delno upoštevajo tudi te značilnosti. V program namestitve se praviloma namešča osebe, pri katerih je mogoče oceniti, da bo verjetnost vztrajanja v programu večja ter da bo lokalno okolje (sosedje) te osebe sprejelo v zadovoljivi meri. Zato bo imelo pri večini namestitvenih lokacij pomembno težo tudi pravilo, da osebe z vzorci preveč nekontrolirane in škodljive uporabe dovoljenih in nedovoljenih drog pri izboru ne bodo imele prednosti. Podobno program daje prednost osebam, pri katerih je verjetnost delovne (re)aktivacije večja.
- Po določitvi ključnega delavca, izdelavi individualnega načrta in obiskovanju t. i. pripravljalne skupine se oblikuje

- (predvidena) skupina sostanovalcev, ki se dogovarja o pravih skupnega bivanja in o tem sestavi poseben dogovor. Pred vključitvijo se podpiše še pogodba med stanovalcem in društvom, ki vključuje pravice in obveznosti obeh strank.
- Tekoča podporna dejavnost obsega redna (najmanj) enkrat tedenska srečanja vseh stanovalcev s strokovnima delavcema, zadolženima za (vsako) stanovanje. Ti sestanki trajajo predvidoma nekaj ur in lahko vključujejo pripravo skupnega obroka. Na sestankih se pregleda dogajanje v preteklem tednu, stanje financ in poravnavanje obveznosti, vzdrževanje stanovanja, odnose med sostanovalci itd. ter se ustrezno načrtuje prihodnje obdobje (teden). Ta tedenska srečanja lahko pozneje, ko se skupnost stanovalcev vpelje, potekajo tudi redkeje – redne stike med posameznikom in njegovim ključnim delavcem, med katerimi je osnovna pozornost posvečena doseganju ciljev iz posameznikovega individualnega načrta; kriznim intervencijam, ki vključujejo 24-urno dostopnost obeh strokovnih delavcev v kriznih situacijah, ki so okvirno vnaprej opredeljene; občasnim obiskom strokovnih delavcev v stanovanju, predvsem v zvezi z urejanjem kakšnih (nekriznih) zadev, ki so potrebne v zvezi s stanovanji in bivanjem v njih; podpori pri upravljanju z osebnim proračunom stanovalcev; rednim (načeloma polletnim) evalvacijskim sestankom, na katerih stanovalci, njihovi ključni delavci ter po potrebi širši strokovni tim programa ocenjujejo, ali je sodelovanje v programu oz. bivanje v stanovanju pomagalo k doseganju zastavljenih ciljev in v katero smer bi bilo še treba intenzivirati napore.

Pravila programa in sklenjene pogodbe opredeljujejo tudi možnost prehajanja med programi, izključitev iz programa ter dolžnost strokovnih delavcev, da v času pred odhodom uporabniku v zadnjih mesecih nudijo vse več podpore, usmerjene v čas po zapustitvi programa.

Stanovalci v začetku svoje nastanitve poravnavajo le tekoče stroške stanovanja, od desetega meseca nastanitve dalje pa začenejajo prispevati tudi k plačilu najemnine stanovanj (ki se

večinoma najemajo na odprtem trgu), in sicer vsak mesec po 10 € več. Mesečni stroški, ki jih stanovalci plačujejo, naj bi bili tako v 18. mesecu približno tolikšni kot stroški najcenejšega možnega najema (sobe) na trgu.

NAMEN RAZISKAVE

Namen raziskave je bil evalvirati delovanje programa nastanitvene podpore društva Kralji ulice v Ljubljani štiri leta po njegovem začetku oz. točneje, tri leta in sedem mesecev po tem, ko se je v prvo podprto stanovanje programa vselil prvi stanovalec. Izvajalci programa smo v tem času pridobili toliko izkušenj z nudenjem nastanitvene podpore brezdomnim, da smo dobili občutek, da sta se vsebina in način izvajanja programa ustalila ter da smo skozi prakso izvajanja razvili razmeroma stabilno doktrino programa.

Program je že bil enkrat evalviran, in sicer po koncu pilotskega izvajanja programa, ki je trajal eno leto in pol (Dekleva in Razpotnik, 2010). V času po pilotskem obdobju se je dejavnost nastanitvene podpore diferencirala v tri programe, imenovane osnovni, nadaljevalni in trajni program¹. Zastavili smo si naslednja glavna vprašanja evalvacije:

- a. Kakšne so osnovne značilnosti izvajanja programa ter skupine vanj vključenih oseb?
- b. Kakšen je obseg izključitev oseb iz programa in razlogi zanj?
- c. Kakšni so učinki programa v smislu razlik v načinu bivanja oseb v času pred programom in po njem?
- d. Kako so učinki programa (v zgoraj omenjenem smislu), povezani z načinom zaključitve programa (predvsem z izključevanjem)?

¹ V nadaljevanju članka z besedo program velikokrat mislimo na vse tri tu omenjene programe, ki jih lahko razumemo tudi kot tri stopnje istega programa.

- e. Kakšne so – po ocenah izvajalk programa – spremembe oseb in njihove življenjske situacije, ki nastajajo med trajanjem vključenosti v program?

METODA

Statistična analiza je bila opravljena na bazi podatkov o 40 do zdaj vključenih stanovalcih podprtih stanovanj. Baza je bila oblikovana z vprašalnikom, ki so ga izpolnile strokovne delavke društva Kralji ulice, ki so bile ključne delavke vključenim stanovalcem². Ključnih delavk je bilo pet, pri čemer je bil razpon izpolnjenih vprašalnikov na strokovno delavko od 4 do 15.

Vprašanja v tem vprašalniku so bila večinoma stvarne narave, le dve pa sta zahtevali, da je delavka podala svojo povsem subjektivno oceno napredovanja uporabnika in njegove situacije. Stvarna vprašanja so se deloma nanašala na pojave in podatke, ki smo jih vzeli iz uradnih dosjejev (npr. datum vselitve v stanovanje ali čas trajanja bivanja v njem), deloma pa gre za informacije, o katerih so ključne delavke informirali stanovalci sami (npr. kje so živeli pred vselitvijo ali kam so odšli po izselitvi ali kakšna je njihova stopnja izobrazbe). Večinoma je bila količina stikov med delavkami in stanovalci velika tako pred vselitvijo kot med stanovanjem in po izselitvi, velikokrat so bili ti stiki vsakodnevni ali skoraj vsakodnevni (ko so uporabniki prihajali v dnevni center Kraljev ulice), zato stopnjo informiranosti delavk ocenjujemo kot razmeroma veliko. Kadar ključna delavka ni bila povsem prepričana o kakšnem odgovoru oz. informaciji, se je o njej posvetovala še z drugimi izvajalci programa ali celo drugimi delavci Kraljev ulice.

Numerus proučevane skupine je tako majhen, da praviloma ni dopuščal statističnega testiranja razlik ali povezav. Rezultate je torej treba razumeti kot orientacijske in pilotske.

² Ker je bila velika večina stanujočih oseb moških, obenem pa večina oseb, ki so imele vlogo ključne(ga) delavca(-ke) žensk, v tem članku uporabljamo za stanovalce moški spol, za delavke pa ženski, pri čemer zapisane misli in izrazi vedno veljajo za oba spola.

Interpretativno ozadje številčnih ugotovitev so informacije, ki so se dajale in izmenjevale na rednih tedenskih sestankih izvajalskega tima programa, na katerih so vsa štiri leta sodelovali avtorici in avtor tega prispevka, in sicer druga avtorica v vlogi neposredne izvajalke programa, preostala dva pa pretežno v vlogah zunanje svetovalke in svetovalca.

REZULTATI

OSNOVNI PODATKI O IZVAJANJU PROGRAMA IN VKLJUČENIH OSEBAH

V program podprtih stanovanj je bilo v obdobju od 1. 8. 2008 do 29. 2. 2012 nastanjenih 40 oseb, od tega 5 (ali 12,5 %) žensk.

Starostni razpon stanovalcev (v času vselitve v stanovanja) je od 24 do 70 let s povprečjem pri 41,7 leta in standardno deviacijo 12,2 leta. Moški so bili povprečno stari 41,1 leta, ženske pa 46,2 leta. Najbolj zastopana starostna dekada je v obdobju med 31 in 40 leti, kjer najdemo približno tretjino vseh.

Posebna starostna skupina med vsemi so tisti, ki so nastanjeni v trajnem programu. Njihova povprečna starost je bila v času vselitve 60,8 leta.

Po stopnji dosežene izobrazbe je bilo stanovalcev:

- s 1. stopnjo izobrazbe – trije ali 7 % vseh,
- z 2. stopnjo izobrazbe – osemnajst ali 45 % vseh,
- s 3. stopnjo izobrazbe – sedem ali 18 % vseh,
- s 4. stopnjo izobrazbe – šest ali 10 % vseh,
- s 5. stopnjo izobrazbe – štirje ali 15 % vseh,
- s 7. stopnjo izobrazbe – dva ali 5 % vseh.³

Od vseh 40 jih je 27 tako ali drugače program RSTL že zapustilo, na dan 29. 2. 2012 pa jih je bilo vključenih še 13.

³ Eden od teh dveh je dosegel univerzitetno izobrazbo med bivanjem v podprtem stanovanju.

Vseh 40, torej računajoč tudi tistih 13 oseb, ki so v program še vključene in katerih staž v programu se še povečuje, je bilo v program vključenih v povprečju 13,4 meseca s standardno deviacijo 8,7 meseca. Od vseh je bil najmanj časa nekdo vključen le 13 dni, oseba z najdaljšim stažem pa je bila v programu vključena 32 mesecev, nato pa je odšla v dom upokojencev, kjer je kratek čas za tem umrla.

Posebna skupina so tisti, ki so bili vključeni samo do dva meseca, nato pa se je njihovo sodelovanje v programu končalo. Takih je bilo pet, od katerih sta dva program zapustila sama še pred koncem prvega meseca (enemu ni ustrezala oblika sobivanja, drugemu pa ne lokacija stanovanja), druga dva sta bila izključena zaradi nasilja oz. izrazitih konfliktnih situacij med stanovalci, pri enem pa se je pokazala izrazita nezmožnost za upoštevanje pravil skupnega bivanja in je bil zato izključen iz programa.

Če iz skupine 40 izvzamemo tiste, ki so še vključeni v program, in tiste, s katerimi se je sodelovanje v programu končalo še pred rokom dveh mesecev, je povprečje bivanja v stanovanju preostalih 22 stanovalcev 16,9 meseca.

Če pogledamo še nekaj značilnosti stanovalcev, ugotovimo, da jih je bilo med trajanjem bivanja v podprtih stanovanjih:

- 12 ali 30,0 % z resnejšimi zdravstvenimi težavami,
- 7 ali 17,5 % hospitaliziranih,
- 1 ali 2,5 % v uklonilnem zaporu (vendar ga je med tem mesto v stanovanju čakalo),
- 3 ali 7,5 % med bivanjem v stanovanjih vključeni v kakšen institucionalni program odvajanja od alkohola ali prepovedanih drog (vendar jih je med tem mesto v stanovanju čakalo),
- 5 ali 12,5 % vključenih v substitucijsko terapijo (metadon ali kaj drugega).

Koncept programa podprtih stanovanj je tak, da se vanje načeloma sprejema le osebe, ki so na cesti ali ki uporabljajo nočna zavetišča, oz. osebe v drugih oblikah nastanitve, ki so izrazito nevarne, nestalne in ogrožajoče. Za 40 oseb imamo podatke, da jih je 35 pred vključitvijo v program živelo na cesti, v ‚bazah‘ (zapušenih

hišah, garažah, na čolnu, v prikolici, v skvotu itd.) ali v nočnih zavetiščih, eden je živel v najetem stanovanju, štirje pa pri starših, starih starših ali partnerju. Nastanitve pri družinskih starših ali partnerju so bile zaznamovane z izrazito neustreznimi bivalnimi pogoji, konflikti in nasiljem.

Brezdomski staž stanovalcev je bil od dve do 20 let.

TABELA 1 kaže, koliko oseb je bilo do zdaj vključenih v katere vrste (kombinacij) nastanitvenih programov in kolikšno je bilo povprečno trajanje njihove vključitve. **TABELA 1** kaže, da je bila večina oseb (približno $\frac{3}{4}$) vključena samo v osnovni program (ki naj bi trajal 18 mesecev), približno $\frac{1}{5}$ vseh nato nadaljuje še v nadaljevalnem programu, od vseh (ki so sodelovanje v programih že končali) pa smo do zdaj $\frac{1}{10}$ omogočili še nastanitev v trajnem programu.

Medtem ko sta se osnovni in nadaljevalni program izvajala v istih stanovanjih, pa se trajni program izvaja v posebni za to namenjeni hiši. Kljub načelni opredelitvi, naj stanovalci med vključitvijo ne bi menjali stanovanj, se je to do zdaj zgodilo kar

TABELA 1: Povprečno trajanje v programe nastanitvene podpore društva Kralji ulice v mesecih glede na vrsto programa, v katero so bile osebe vključene

VKLJUČENOST V				
PROGRAMIH	N	Veljavni %	Ar. sredina	St. odklon
Tisti, ki so program že zapustili, so bili vključeni v				
samo osnovni program	20	74	10,0	6,5
osnovni in nadaljevalni program	4	15	24,3	4,3
Osnovni in trajni program	1	4	20,5	<i>n. r.</i>
Osnovni, nadaljevalni in trajni program	2	7	28,0	5,7
Še vedno vključeni v katerikoli program				
	13		<i>n. r.</i>	<i>n. r.</i>
Skupaj	40	100	14,8	9,4

15 ali 37 % vseh stanovalcem, trem od teh pa se je zgodilo, da so morali stanovanje menjati dvakrat. Do menjav stanovanj je prihajalo v glavnem iz treh razlogov:

- stanovalci so menjali stanovanje pri prehodu iz osnovnega ali nadaljevalnega programa v trajni program;
- obdobje najema kakšnega stanovanja se je končalo in so se morali stanovalci preseliti v drugega;
- do preselitev je prišlo zaradi nerazumevanj in konfliktov med stanovalci.

Vsak stanovalec naj bi imel svojo ključno delavko. Tako je tudi bilo, vendar jih je od 40 le 24 imelo v celotnem obdobju svoje vključenosti le eno ključno delavko; 14 jih je imelo po dve, kar pomeni, da so nekaj časa imeli eno, nato pa se je ta zamenjala z drugo, dva pa sta imela kar tri. Strokovna izhodišča oz. pogledi sicer kot zaželeno stanje predvidevajo, da uporabnik obdrži svojo ključno delavko v času celotnega trajanja svoje vključenosti, vendar to ni bilo vedno možno. Ključne delavke so se menjale predvsem v naslednjih primerih:

- ko je kakšna delavka zapustila službo na Kraljih ulice, je bilo treba za stanovalce, ki jim je bila ključna delavka, najti drugo;
- ko so bile zaradi menjav delovnih nalog znotraj Kraljev ulice opravljene kadrovske spremembe;
- ko je dinamika vstopanja in izstopanja stanovalcev iz programa pripeljala do tega, da bi morala biti neka oseb ključna delavka stanovalcem v več (oz. veliko) različnih stanovanjih. Včasih so se v takih primerih ključne delavke zamenjale, tako da je lahko vsaka delala s stanovalci v manj stanovanjih, kar je omogočalo bolj varčno uporabo delovnega časa;
- v le malo primerih pa se je zgodilo, da se je odnos med delavko in stanovalcem razvijal tako, da po mnenju delavke ni več omogočal konstruktivnega sodelovanja, zaradi česar so na pobudo delavke ali strokovnega tima (nikoli pa stanovalca) poiskali drugo strokovno delavko.

Izkazalo se je, da je iz različnih razlogov potrebno in ugodno, če so bili stanovalci podprtih stanovanj vključeni tudi v druge socialno-integrativne dejavnosti društva. Tako jih je 9 ali 23 % sodelovalo pri ustvarjanju časopisa Kralji ulice v vlogi avtorjev prispevkov, 17 ali 43 % jih je bilo vključenih v prodajo tega časopisa; 14 ali 35 % v različne kulturno ustvarjalne in/ali športne dejavnosti društva (npr. dramska skupina, ustvarjalne delavnice, športna sekcija); 13 ali 33 % v programe usposabljanja na delovnem mestu (kot oblike aktivne politike zaposlovanja) na Kraljih ulice, 5 ali 13 % v program javnih del na Kraljih ulice, 2 ali 5 % pa v program delovne rehabilitacije na Kraljih ulice. Poleg vključenih v tri zgoraj omenjene oblike delovne aktivacije pa vemo še za enega, da je bil med nastanitvijo stalno zaposlen, dva sta delala občasno, deset jih je delalo na črno, še štirje pa honorarno pri Kraljih ulice (prek pogodb o delu ali podobnih oblik). Od 40 jih je bilo 6 ali 15 % vključenih v program del v splošno družbeno korist pri Kraljih ulice.

Od vseh 40 jih je bilo še 10 ali 25 %, ki niso bili vključeni v nobeno od zgoraj omenjenih sedmih oblik aktivacije pri Kraljih ulice; kar tri četrtine je bilo torej takih, ki so bili ob bivanju v stanovanju iz programa vključeni vsaj v eno od oblik bolj strukturiranih in zahtevnih socialno-integrativnih dejavnosti pri Kraljih ulice. Od teh $\frac{3}{4}$ vseh jih je bilo deset, ki so bili med vključenostjo v program vključeni najmanj v tri od zgoraj omenjenih oblik bolj strukturiranih in zahtevnih socialno-integrativnih dejavnosti na Kraljih ulice. Od desetih, ki niso bili vključeni v nobeno od teh oblik, pa jih je osem (od teh štirje redno, štirje pa občasno) vendarle prihajalo v dnevni center Kraljev ulice, le dva pa nikoli (oba sta se zaradi slabšega zdravstvenega stanja soočala s precejšnjo omejenostjo mobilnosti).

Med rezultate, ki so najpomembnejši za evalvacijo programa, sodijo tisti, ki govorijo o načinu zaključitve sodelovanja v programu, in tisti, ki govorijo o načinu in vrsti bivanja po koncu programa, o čemer govorita naslednji dve poglavji.

ZAKLJUČEVANJE SODELOVANJA V PROGRAMIH

Sodelovanje osebe v programu nastanitvene podpore se lahko konča na več načinov. Možni formalni razlogi so:

- a. stanovalcu se izteče dogovorjen (to je s konceptom programa in s podpisanim dogovorom določen) čas bivanja v programu in iz stanovanja odide. Temu rečemo *redna zaključitev* sodelovanja v programu;
- b. stanovalec *predčasno*, to je pred koncem dogovorjenega obdobja bivanja, stanovanje *zapusti* sam (bodisi dogovorno bodisi brez posebnega dogovora);
- c. stanovalca izvajalci programa (enostransko) *izključijo* iz programa;
- d. stanovalec *umre* (kar pa se do zdaj še ni zgodilo).

Neformalno oz. dejansko pa so nekatere od zgoraj opisanih ‚čistih‘ situacij lahko bolj zapletene oz. obstajajo tudi različni vmesni položaji. En tak položaj oz. način izhoda je, ko se osebi povečujejo dolžni in neplačani zneski, ki naj bi jih poravnala za stroške bivanja, torej dolgovi programu – takrat se stanovalec odloči za predčasen odhod iz programa, preden bi bil izključen. Ali: med izvajanjem osnovnega programa postane jasno, da stanovalec vztrajno ne uspeva poravnati dolgove programu, ki rastejo, ker pa se ta problem zaostri šele proti koncu osnovnega programa, se izvajalci programa odločijo, da stanovalca iz programa ne izključijo, ker se dogovorjeno obdobje bivanja v kratkem konča. Glede na to, da bi marsikateri stanovalec želel prestopiti iz osnovnega v nadaljevalni program, je ta korak, ki je formalno opredeljen kot nekakšna izjema, dejansko možnost za obliko izključevanja, ki formalno ni videti kot izključevanje, ampak le ne vključitev v naslednji program.

Dejansko smo do zdaj imeli 27 stanovalcev, ki so vstopili v program in ga tudi končali, medtem ko je 13 stanovalcev v program še vključenih. Od teh 27 stanovalcev jih je program *redno končalo* 10 ali 37 % vseh, med temi so tudi taki, ki so končali osnovni program in bili nato sprejeti v nadaljevalni ter šli iz njega v trajni program

(od tam pa npr. v dom upokoјencev). Take smo šteli le kot en statistični primer, pa čeprav so dejansko redno (skladno z vnaprejšnjimi načrti in dogovori) končali kar tri programe (osnovnega, nadaljevalnega in trajnega).

Predčasno je programe *zapustilo* sedem stanovalcev. Poglejmo podrobneje teh sedem primerov. Časovna obdobja vključenosti, po katerih so stanovalci program zapustili sami, so bili: 13 in 24 dni ter 5, 9, 12, 13 in 17 mesecev. Vseh sedem je bilo v času izstopa vključenih v osnovni program. Za prva dva stanovalca (ki sta ostala le 13 in 24 dni) lahko rečemo, da se še nista niti dobro vselila. Prvi je zelo hitro ugotovil, da mu sobivanje (torej način bivanja v stanovanju s sostanovalci in souporabo nekaterih prostorov) ne ustreza, drugemu pa ni ustrezala lokacija stanovanja (ki je bila zelo daleč od kraja njegove zaposlitve). Podobno je po petih mesecih ugotovila tudi stanovalka, da ji skupno bivanje (zaradi pogostih konfliktov in občutkov ogroženosti) izrazito ne ustreza, zato se je izselila. Za naslednja dva stanovalca, ki sta v stanovanjih ostala 9 in 13 mesecev, pa lahko rečemo, da sta se premaknila naprej. Prvi si je s skupino prijateljev, v glavnem tudi brezdomcev, najel stanovanje na trgu, drugi pa se je po daljšem času življenja na cesti in nato bivanja v podprtem stanovanju odločil za povratek domov in pol leta pozneje za vključitev v institucionalni program odvajanja od drog (kar mu je oboje uspelo). Pri enem od stanovalcev je bila težava, da so mu začeli dolgovi naraščati, prav tako tudi s tem povezani pritiski izvajalcev programa nanj, in se je verjetno tudi zato odločil za predčasen izstop iz programa, zapustil pa je tudi precejšen dolg. Zadnji stanovalec pa se je vrnil domov k ženi, ki je vmes ni videl skoraj deset let.

Najbolj kritična skupina so tisti, ki so bili iz programa izključeni. Pri njih gre za povsem jasno dejstvo, da so sami želeli še naprej sodelovati v programu, vendar smo jim gostoljubje odrekli. Takih je bilo do zdaj deset. Ti so v podprtih stanovanjih živeli od enega meseca in deset dni do 27 mesecev, s povprečjem deset mesecev. Večina je bila izključena iz osnovnega programa, razen enega, ki je bil izključen iz nadaljevalnega programa, in enega, izključenega iz trajnega programa. Razlogi za izključitev so bili štirih vrst:

- a. nasilna dejanja, fizično nasilje ali uničevanje imetja, konfliktna situacija z grožnjami nasilja;
- b. čezmerno nudenje prenočevanja osebam, ki za to niso imele dovoljenja (torej prijateljem, obiskovalcem, pogosto ljubezenskim partnerjem(-icam));
- c. nezmožnost vzdrževanja osnovnih standardov skupnega bivanja (vedno v povezavi z alkoholom);
- d. dolgotrajno neplačevanje stroškov stanovanja, veliki dolgovi programu.

Med desetimi izključenimi so bili trije izključeni zaradi prvega razloga, nasilja in groženj. V vseh teh primerih so nasilni dogodki izjemno obremenili tako sostanovalce kot delavce in bi lahko (oz. tudi so) pripeljali tudi do tega, da bi se drugi stanovalci začeli umikati iz programa. V dveh od treh takih primerov je bila izključitev izvedena zelo hitro, tako rekoč takoj po nasilnem dogodku.

V enem primeru je šlo za stanovalca, ki je kazal velike in izrazito kompleksne potrebe po podpori. Potreboval bi veliko več ur podpore, kot bi mu jih program lahko nudil, prav tako bi potreboval tudi možnost samostojnega bivanja (torej ne s sostanovalci). Njegova težava je bila ta, da – tudi zaradi čezmerne uporabe alkohola – ni bil sposoben vzdrževati niti minimalnih standardov sobivanja, zaradi česar je izrazito ogrožal tudi svojo bivalno skupnost. Zaradi povzročanja izrazitega nereda v svoji sobi in stanovanju je bil izključen že po dveh mesecih bivanja.

Preostalih šest primerov je bilo povezanih predvsem z nerednim plačevanjem stroškov stanovanja. V vseh teh primerih je šlo za dolgotrajen problem in veliko poprejšnjega našega podpornega dela, tako da so bili stanovalci izključeni šele po 10–15 mesecih bivanja.⁴

Potencialna možnost zapustitve programa, ki pa je do zdaj še nismo doživeli, bi bila lahko tudi smrt stanovalca. Sicer pa smo se srečevali s problematiko velikih težav v telesnem zdravju, ki

⁴ Kot že rečeno, pa se je dogajalo tudi, da je kakšen posamičen stanovalec predčasno izstopil iz programa, ko se je izkazalo, da se mu dolgovi kopičijo in da jih morda ne bo sposoben plačati.

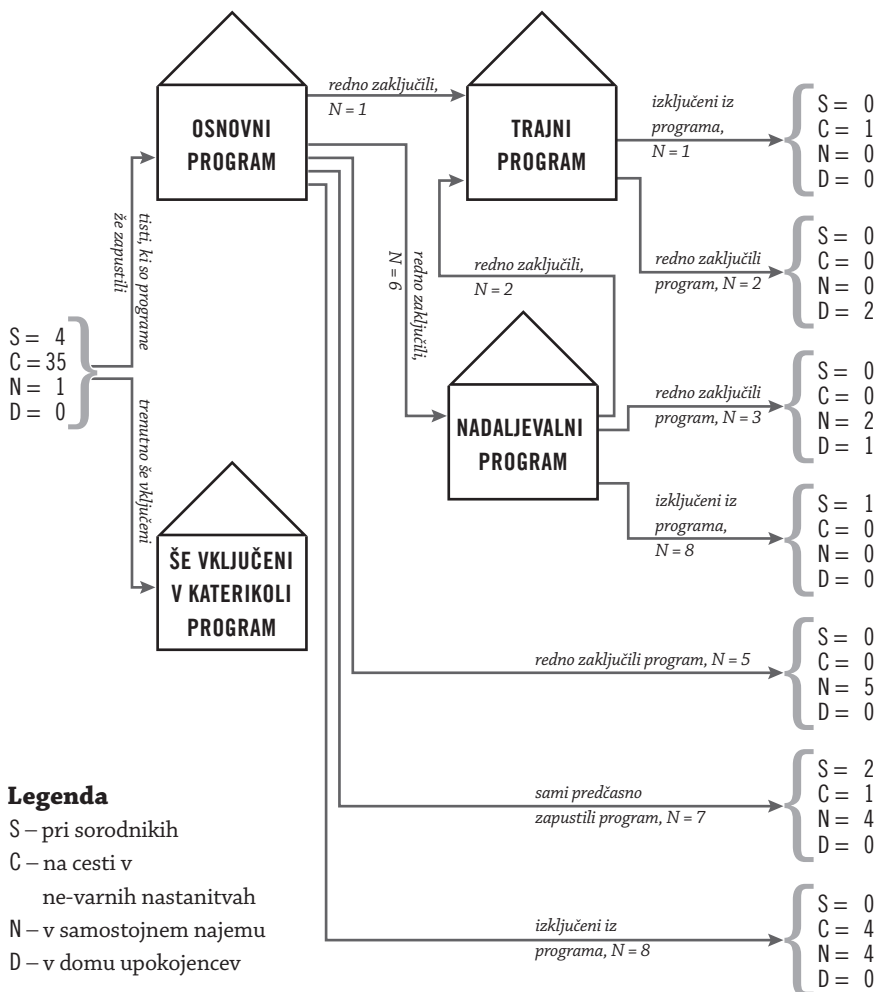
so v primerih vsaj treh starejših stanovalcev (nad 60 let ob vse-litvi) močno eskalirale. Lahko bi nastala ta težava, da jim ne bi mogli nuditi ustrezne domače zdravstvene nege, vendar smo v vseh treh primerih stanovalcem hitro uspeli zagotoviti sprejem v dom upokoјencev (kjer je eden od njih kmalu nato umrl, druga dva pa sta s svojo novo nastanitvijo zelo zadovoljna).

UČINKI PROGRAMA

Možne pozitivne učinke programa oz. še prej razloge za uvedbo programa in njegove cilje smo konceptualizirali na več različnih ravneh:

- minimalen pozitiven cilj programa nastanitvene podpore (ali podprtih stanovanj) je brezdomce spraviti s ceste, torej jih zaščititi pred negativnimi vplivi in ogrožajočimi dejavniki življenja na cesti, morda tudi prekiniti pojav ‚vrtljivih vrat‘, to je kroženja med različnimi terapevtsko kaznovalnimi ustanovami, cesto in začasnimi prenočišči/zavetišči;
- z nudenjem vsaj srednjeročno varne in stabilne nastanitve dati brezdomcem prostor in čas, da si uredijo administrativne stvari, formalne statuse, izboljšajo svoje zdravstveno stanje, izpeljejo različne postopke dolgotrajnih zdravljenj, uredijo dolgove, spet navežejo stike z družinami itd.;
- omogočiti, da se (spet ali sploh prvič) vzpostavijo navade, spretnosti in rutine življenja v stanovanju (‚udomljanje‘), ki se lahko nanašajo na vzpostavljanje čistoče, rednost obrokov hrane, ‚domače gospodarstvo‘ (plačevanje položnic, nabava hrane, načrtovanje in izvajanje skrbi za stanovanje) itd.;
- omogočiti razvoj osebnostnih sprememb v najširšem smislu, krepitev spretnosti, kompetenc, samozavesti, razvoj vizije, realističnih ambicij in pričakovanj itd.

V našem raziskovanju smo poskusili učinkom programa sistematično slediti predvsem na dva načina: tako, da smo sledili, kako oz. kje živijo naši uporabniki po koncu programa, ter tako, da so ključne delavke podale svoje ocene sprememb osebnostnih

SLIKA 1: Diagram poteka nastanitvene zgodovine za 27 oseb, ki so bile vključene v program nastanitvene podpore in ga tudi že zapustile

stanovalcev in njihovih življenjskih okoliščin. Poglejmo najprej prvi vidik, ki ga grafično povzema SLIKA 1.

TABELA 2 kaže, v kakšnih oblikah nastanitve so bili uporabniki pred vključitvijo v program podprtih stanovanj, takoj po

TABELA 2: Primerjava oblik nastanitve pred vključitvijo v program podprtih stanovanj, takoj po zaključku programa in dalj časa po koncu sodelovanja v programu

KJE SO UPORABNIKI PROGRAMA ŽIVELI	NEPOSREDNO				PRETEŽNI	
	PRED VKLJUČITVIJO V PROGRAM		TAKOJ PO ODHODU IZ PROGRAMA		DEL ČASA PO ODHODU IZ PROGRAMA	
	f	%	f	%*	f	%*
V samostojno najetem stanovanju ali sobi	1	3	15	56	12	44
V domu upokojencev	0	0	3	11	3	11
Na cesti, v bazah, v nočnih zavetiščih	35	87	6	22	9	33
Pri družini, starših, starih starših, pri partnerju	4	10	3	11	3	11
Še vključeni v program podprtih stanovanj	0	0	13	<i>n. r.</i>	13	<i>n. r.</i>
Skupaj	40	100	40	100	40	100

* V tej koloni so prikazani tako imenovani veljavni odstotki, torej izračunani na osnovi N = 27 kot 100 %.

zaključku programa in dalj časa po koncu sodelovanja v programu. Pri tem velja omeniti, da se podatki za 27 oseb, katerih sodelovanje v programu se je že končalo, nanašajo na zelo različno obdobje sledenja, in sicer na čas od enega do 32 mesecev, s povprečno vrednostjo 16 mesecev in standardno deviacijo deset mesecev. V tem času za večino uporabnikov, vendar ne za čisto vse, velja, da so delavci Kraljev ulice z njimi obdržali stike, z nekaterimi skorajda vsakodnevne (v dnevnem centru in prek terenskega dela), z drugimi redkeje, za tretje pa so vir podatkov lahko tudi tretje osebe. Podatki o zadnjih so zato manj zanesljivi.

TABELA 2 pokaže osnovno ugotovitev: medtem ko so uporabniki tik pred vključitvijo v program živeli skorajda izključno na cesti in različnih začasnih, nevarnih in nestabilnih nastanitvah

(87 %), jih je takoj po odhodu iz programa v takih oblikah živelo le še 22 %, nekoliko pozneje (v povprečju 16 mesecev) pa 33 %. Ob tem je pomembno tudi to, da so bile tudi preostale oblike nastanitve pred vstopom v program (torej v najemu ali pri družini) izrazito krizne in težko vzdržne ter označene s konfliktnimi stanji ali nasiljem.

V nasprotju z oblikami nastanitve v družini pred vstopom v program je za vse tri, ki so pretežni del časa po odhodu iz programa bivali v družini, značilno, da se je s tem zelo očitno prekinil in spremenil njihov ‚cestni‘ oz. brezdomski način življenja, ki je prej pri njih trajal približno dve, pet in več kot deset let.

Kot posebna oblika nastanitve izstopa še nastanitev v domovih upokoencev, ki smo jo dosegli med izvajanjem programa in ki – glede na starost in zdravstveno stanje treh oseb – skoraj zagotovo pomeni nastanitev, ki se v prihodnje ne bo več spreminjala.

Posebno zanimivo vprašanje je, ali se izteki programa nastanitvene podpore razlikujejo glede na to, ali so uporabniki program končali redno, bili iz njega izključeni ali pa so iz njega sami (predčasno) izstopili. Precej podobni **TABELI 3** in **4** kažeta deleže različnih iztekov (oz. nastanitev) takoj po izstopu iz programa in (v povprečju) 16 mesecev pozneje, glede na način izstopa iz programa.⁵

TABELA 3 pokaže, da tako rekoč vsi, ki program končajo redno ali s predčasnim samostojnim izstopom iz programa, najdejo nastanitev v najetih sobah/stanovanjih, v domovih upokoencev ali pri družini, medtem ko se večina izključenih po izključitvi znajde spet na cesti, v nočnih zavetiščih, skvotih, psihiatričnih bolnicah, bazah ... kar je pri najprej omenjenih dveh skupinah le osamljena izjema.⁶

Tako redne zaključitve sodelovanja v programu kot samovoljne predčasne izstope iz programa bi zato lahko označili kot znake uspešnosti programa, medtem ko bi primere izključenih

⁵ V vsem tem razmišljanju majhni numerusi ne dovoljujejo uporabe statističnih metod preverjanja razlik in učinkov.

⁶ Seveda pa so izvajalke programa vsem trem skupinam stanovalcem, tudi izključenim iz programa, ob odhajanju nudile intenzivno podporo pri iskanju naslednje nastanitve, da jim ne bi bilo treba iti na cesto.

TABELA 3: Kje so uporabniki programa podprtih stanovanj živeli takoj po koncu programa?

SODELOVANJE V PROGRAMU KONČALI	ŠE							
	REDNO		PREDČASNO		IZKLJUČENI		VKLJUČENI	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Oblika bivanja:								
V samostojno najetem stanovanju ali sobi	7	70	4	57	4	40	0	0
V domu upokojencev	3	3	0	0	0	0	0	0
Na cesti, v bazah, v nočnih zavetiščih	0	0	1	14	5	50	0	0
Pri družini, starših, starih starših, pri partnerju	0	0	2	29	1	10	0	0
Še vključeni v program podprtih stanovanj	0	0	0	0	0	0	13	100
Skupaj	10	100	7	100	10	100	13	100

stanovalcev lahko – pogojno – označili kot znake neuspešnosti programa. Od 27 stanovalcev bi jih (v tem smislu) lahko označili kot uspešne 17, preostalih deset pa kot neuspešne. V celoti jih je po (takem ali drugačnem) zaključku sodelovanja v programu ostalo na cesti 6 od 27 uporabnikov, kar pomeni malo več kot ena petina.

Prva tolmačenja delavk na temo tega neuspeha bi se verjetno glasila, da so bili ti uporabniki, ki so bili izključeni, nekako neprimerni za naš program podprtih stanovanj, obrnjen pogled pa bi seveda trdil, da je bil naš program neprimeren za njih. Namreč neprimeren v smislu, da tem uporabnikom ni uspel nuditi tolikšnega obsega in narave podpor, da bi lahko v podprtih stanovanjih ostali za celotno dogovorjeno obdobje. Za marsikoga smo namreč ugotavljali, da bi potreboval tako nastanitev, kjer bi lahko živel sam, torej ne v sostanovalstvu, in tudi ne preveč blizu drugim stanovalcem, kakršna je praviloma situacija v stanovanjskih blokih, kjer Kralji ulice najemajo stanovanja za svoj program.

Prav gotovo pa je razmisleka vredna tudi hipoteza, da bi nekateri stanovalci – poleg samostojnega bivanja – potrebovali

več podpore, več spremljanja, še drugače vrste podpore, in morda tudi kakšne drugačne pristope, predvsem tudi v zvezi z zagotavljanjem rednega plačevanja nastanitvenih stroškov.

Vsekakor pa velja, da smo izvajalci programa pri vseh sprejetih v program na začetku domnevali, da bodo v programu lahko ostali celotno dogovorjeno obdobje. Pri skupini izključenih se je torej izkazalo, da smo zagrešili napako napačne ocene oz. izbora njihove primernosti za program, ali pa jim ne bili zmožni ponuditi podpor, ki so jih potrebovali. Kljub temu pa je vredna razprave tudi dodatna misel, da so tudi te (izključene) osebe s sodelovanjem v programu nekaj pridobile ne glede na to, da so bile nato iz njega izključene.

TABELA 4 pokaže, da oblike in strukture nastanitve tudi po obdobju (povprečno) 16 mesecev ostanejo zelo podobne, kot so bile takoj po izstopu iz programa. Dejansko najdemo enako situacijo (kot v času takoj po koncu sodelovanja v programu, kar prikazuje **TABELA 3**) pri tistih, ki so bili izključeni ali so sami izstopili,

TABELA 4: *Kje so uporabniki programa podprtih stanovanj živeli pretežni del časa po koncu programa?*

SODELOVANJE V PROGRAMU KONČALI	REDNO		PREDČASNO		IZKLJUČENI		ŠE VKLJUČENI	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Oblika bivanja:								
V samostojno najetem stanovanju ali sobi	6	60	4	57	3	30	0	0
V domu upokojencev	3	30	0	0	0	0	0	0
Na cesti, v bazah, v nočnih zavetiščih	1	10	1	14	6	60	0	0
Pri družini, starših, starih starših, pri partnerju	0	0	2	29	1	10	0	0
Še vključeni v program podprtih stanovanj	0	0	0	0	0	0	13	100
Skupaj	10	100	7	100	10	100	13	100

medtem ko pri skupini tistih, ki program redno končajo, najdemo majhne spremembe v negativno smer, in sicer sumarno gledano pri dveh osebah. Po podrobnejši analizi pa se je pokazalo, da so šle tri osebe iz samostojnega najema na cesto (ali podobne oblike nastanitve), ena pa je šla iz ceste v družino oz. k staršem. Glede na starost osebe (35 let) ta premik razvojno in kulturno gledano ni normativen, glede na celovito spremembo načina življenja pa ga morda lahko razumemo kot obliko poznejšega opravljanja korakov, ki so bili razvojno normativni in pričakovani že veliko prej.⁷

Domnevali smo še, da bo uspeh programa povezan s tem, v kolikšni meri so bile osebe med bivanjem v stanovanjih vključene v različne socialnointegrativne programe in dejavnosti Kraljev ulice, v različne programe aktivne zaposlovalne politike ter ali so bile hospitalizirane, imele zdravstvene težave, bile v zaporu ali v kakšnih programih obravnave zasvojenosti z drogami. Zaradi majhnih numerusov se niso pri nobeni od teh značilnosti pokazale statistično pomembne povezave z uspešnostjo programa, razen pri enem zbirnem indeksu, ki je označeval, ali je imela oseba vsaj eno od naslednjih značilnosti: bila hospitalizirana, zaprta, priprta, imela resne zdravstvene težave, bila v programu za odvajanje od drog ali v substitucijskem programu. Če je imel uporabnik vsaj eno tako značilnost (ali pa tudi več njih), je bil pomembno ($p < 0,05$) pogostejše (povprečno) 16 mesecev po zapustitvi programa na cesti (67 %), pri družini (67 %) ali v domu upokoencev (100 %), če

⁷ Stvarnost je vedno bolj kompleksna, kot lahko opišejo enostavčne razlage. O tem stanovalcu je drug stanovalec razmišljal takole: *To dejstvo, da sedaj pa zmore živeti skupaj z mamo, s katero sta bila celo življenje v hudih konfliktih, priča o njegovem napredku oz. določeni zrelosti ... si mislim, da se je tudi mama malo skulirala in mu ne mori toliko ...* Mogoče je še en vidik to, da se je stanovalec vdal v usodo, ker ni imel drugih možnosti kot oditi domov ali nazaj na cesto, kar pa je bilo zanj zelo težko. Ob odhajanju iz program je namreč večkrat povedal, da se je navadil na ogrevanje in tuš – lažje konvencionalnega stanovanja, kar lahko razumemo kot uspeh in cilj programa – t. i. udomljanje ... Ne najmanj pomemben je tudi razlog, da je za stanovalca povratek domov pomenil tudi možnost več stikov z njegovo hčerko, kar mu je zelo pomembno. Hčerka namreč živi v bližini njegovih staršev, kjer je zdaj nastanjen.

pa takega znaka ni imel, je bil pogosteje v samostojnem najemu (70 % v primerjavi z 31 %).⁸

Ta ugotovitev kaže na pomen teh ogrožajočih dejavnikov, zaradi katerih je verjetnost uspeha – ob enakih podpornih mehanizmih – za ogrožene podskupine manjša. Uspešnejši program bi domnevno moral pri teh podskupinah uporabnikov naslavljati njihove ogrožajoče dejavnike z večjo stopnjo bolj kompleksnih vrst podpor, ki bi morale biti nudene vztrajno, fleksibilno in zelo individualno prilagojeno. Verjetno pa bi bilo na mestu tudi prilagoditi kriterije uspeha stvarnim možnostim teh oseb in programov, v katere so vključeni.

Uspešnost programa smo spremljali še z ocenami ključnih delavk o stanovalcih. Te ocene so načelno dajale tiste osebe, ki so bile v trenutku zbiranja podatkov ključne delavke stanovalcev (če so bili ti še vključeni) oz. ključne delavke v času odhoda stanovalcev iz programa (če ti niso bili več vključeni). Tako je vsaka od petih ključnih delavk dala ocene za 4 do 15 stanovalcev.

Za vsakega stanovalca smo zbrali po dve oceni. Prva se je nanašala na osebne spremembe v najširšem smislu besede in smo njeno vsebino opredelili takole:

Ocena razvoja uporabnikovih kompetenc, samozavesti, motivacije, vedenjskih vzorcev in navad, ki bi ga lahko pripravljale ali usposabljevale za samostojno življenje (ki NI na cesti).

Druga se je nanašala na situacijske spremembe v najširšem smislu besede in smo njeno vsebino opredelili takole:

Ocena razvoja uporabnikove zunanje življenjske situacije, ki obsega: urejenost njegovih dokumentov; urejenost zdravstva, če je to relevantno (ali ima zdravnika; ali ga obiskuje, če je

⁸ V zgornjih dveh odstavkih je upoštevana predpostavka, da je mogoče odhod v samostojno bivanje (praviloma v najetem stanovanju ali sobi) razumeti kot uspeh, odhod nazaj k družini ali na cesto pa kot neuspeh. Pri tem seveda nismo upoštevali, kolikšna je bila kakovost življenja in kolikšna cena bivanja v samostojnem najemu – izhajajoč iz obstoječe kulture smo pač jemali samostojnost bivanja (ne na cesti) kot pozitiven cilj sam po sebi.

bolan; ali se zdravi itd.), urejenost dolgov, urejenost na področju sojenj in kazni; urejenost odnosov s starši oz. družino; urejenost financ (tudi socialne pomoči ali pokojnine), stanovanjsko področje (ali ima vložene prošnje za nujno bivalno enoto ali neprofitno stanovanje, če je to mogoče in relevantno); urejenost delovnega področja (ali je vključen v sfero dela, upoštevajoč tudi javna dela, programe delovne rehabilitacije, usposabljanje na delovnem mestu, tudi občasno delo in delo na črno itd).

Vse ocene naj bi se nanašale na spremembe v času od vključitve v program do odhoda iz programa (oz. do trenutka zbiranja podatkov, če je bil stanovalec takrat še vključen v program). Ocene naj bi se dajale na štiristopenjski lestvici z opredelitvami:⁹

- uporabnikova zunanja življenjska situacija se je po mojem mnenju spremenila na slabše,
- uporabnikova zunanja življenjska situacija se po moji oceni ni prav nič spremenila,
- uporabnikova zunanja življenjska situacija se je po mojem mnenju nekoliko spremenila na bolje,
- uporabnikova zunanja življenjska situacija se je po mojem mnenju očitno in nedvomno zelo spremenila na bolje.

Dodati je treba, da so bile ocene dane subjektivno in posplošeno, torej brez objektivno določenih elementov ocene ali njihovega ponderiranja. Lahko bi tudi rekli, da so bile ocene dane v nekem smislu klinično, torej na osnovi (v večini primerov) razmeroma dolgotrajnega poznavanja stanovalca, s katerim je imela ocenjevalka osebni delovni odnos, včasih tudi zelo intenziven. Zato menimo, da so bile podane ocene vedno gledane skozi prizmo odnosov, ki so jih imele ključne delavke s stanovalci in so imele v tem smislu tudi značaj samoocene (oz. ocene kakovosti lastnega dela).

⁹ Tu so prikazani odgovori za področje sprememb situacije; analogno so bile postavljene ocene za področje osebnostnih sprememb.

TABELA 5 pokaže, da so bile po mnenju ključnih delavk opazne spremembe na slabše na vsakem od obeh ocenjevanih področij pri enem stanovalcu (a ni šlo za istega), stanje brez sprememb pa naj bi se kazalo pri malo več kot 20 % stanovalcih (pri čemer je le 6 od devetih stanovalcev dobilo na obeh področjih enako oceno, torej ‚brez sprememb‘). Lahko bi tolmačili, da je – s predpostavko, da je namen programa doseganje pozitivnih sprememb – bil program po mnenju njegovih izvajalcev v 25 % primerov neuspešen. Seveda pa je legitimno in zelo realistično tudi tolmačenje, da je namen programa preprečevanje sprememb na slabše, ob čemer se zato program izkaže kot manj neuspešen.

Pri preostalih $\frac{3}{4}$ stanovalcev so bile po mnenju izvajalcev programa dosežene spremembe na bolje, pri čemer v večji meri na področju situacijskih sprememb kot na področju osebnostnih sprememb. Na osebnostnem področju je bila večkrat opažena majhna sprememba na bolje kot pa velika in nedvomna, na situacijskem področju pa je bilo obratno. Ugotovitev o pogostejših večjih spremembah na področju zunanje situacije stanovalcev lahko vsaj deloma povezujemo z dejstvom, da se je situacija oseb očitno na bolje spremenila že s tem, da so šle s ceste stanovat v običajna stanovanja. Zelo pogosto pa so kvalitativne ocene pokazale, da je šlo tudi za situacijsko spremembo v širšem in globljem smislu. Nastanitev v stanovanju je namreč stanovalcem zelo olajšala težo in obremenitve vsakdanjega življenja, tako da so lažje in uspešneje tudi brez jasnega pojavljanja osebnostnih sprememb dosegali spremembe svoje situacije, kot je urejanje dokumentov, zdravljenje, urejanje stikov z družino in celo iskanje dela. Vendar to, kot rečeno, ni bilo samoumevno in značilno za vse stanovalce.

Ob tem je treba še spomniti, da seveda (primarni) namen programa podprtih stanovanj in nastanitvene podpore ni bil doseganje osebnostnih sprememb in k takemu namenu tudi niso bile usmerjene naše delovne metode in prizadevanja. Primarni namen in filozofija programa sta bila vidna predvsem v geslu Najprej stanovanje!, ki odraža prepričanje, da je treba brezdomnim najprej omogočiti bivanje v lastnih stanovanjih (v smislu varnih in čim bolj trajnih nastanitve), preostale morebitne spremembe pa lahko izhajajo in so povezane z dejstvom te varne nastanitve.

TABELA 5: Pogostost sprememb na osebnostnem in situacijskem področju v času bivanja v podprtih stanovanjih

OCENA	OSEBNOSTNIH SPREMEMB		SITUACIJSKIH SPREMEMB	
	f	%	f	%
Vrsta sprememb:				
Sprememba na slabše	1	2,5	1	2,5
Brez sprememb	9	22,5	9	22,5
Majhna sprememba na boljše	19	47,5	14	35,0
Očitna sprememba na boljše	11	27,5	16	40,0
Skupaj	40	100,0	40	100,0

K problematiki odnosa med osebnostnimi in situacijskimi spremembami naj dodamo še naslednja opažanja:

- v dveh primerih smo našli oceno o odsotnosti sprememb na osebnostnem področju, vendar majhne ali velike spremembe na boljše na situacijskem področju;
- najpogostejša ocena na osebnostnem področju je bila majhna sprememba na boljše, na situacijskem področju pa očitna in nedvomna sprememba na boljše;
- v veliki večini primerov je bila sprememba na enem področju povezana s spremembo na drugem (pri čemer je omejitveno dejstvo, da je obe oceni dala ista oseba).

POVZETEK UGOTOVITEV IN RAZPRAVA

Analizirali smo razpoložljive podatke o 40 osebah, ki so kadarkoli v obdobju treh let in sedmih mesecev sodelovale v treh programih nastanitvene podpore pri društvu Kralji ulice. Osnovni od teh programov (vanj se sprva vključijo vsi udeleženci programov) je zastavljen kot program prehodne nastanitve, med katero naj bi se stanovalci tako ali drugače okrepili, tako da bi se lahko

nastanitveno osamosvojili, si izboljšali različne vidike življenjskih razmer in se premaknili naprej¹⁰.

V program vključene osebe so bile v povprečju stare 42 let, med njimi je bilo 13 % žensk, njihova najpogostejša izobrazba pa je bila dokončana osnovna šola (čeprav so bile med njimi osebe z dokončanimi stopnjami izobrazbe od prve do sedme). Te značilnosti so precej podobne tistim, ki smo jih našli v razmeroma obsežni anketi, opravljeni leta 2005 v Ljubljani (Dekleva in Razpotnik, 2007).

Osnovni program je bil zamišljen kot 18-mesečni (leto in pol), v povprečju pa so vanj vključene osebe v njem sodelovale 17 mesecev (če med njih ne štejemo tistih pet, ki so odšle, še preden so se dobro vselile).

Kriteriji, zapisani v konceptu programa, zahtevajo, da se v program vključujejo ljudje iz najbolj ogroženih skupin, torej taki, ki živijo na cesti (in v drugih oblikah nevarnih in negotovih nastanitvah), za katere pa se obenem lahko domneva, da bodo pripravljene za zahteve, ki jih postavlja sobivanje. V programu smo namreč do zdaj lahko nudili le obliko sobivanja več oseb v istem stanovanju ali hiši, ne pa tudi možnosti samostojnega bivanja (v svoji bivalni enoti). Razlogi za to so izključno finančni (ker program nima dovolj finančnih sredstev), ne pa strokovni, saj program ne vključuje dela s skupino ali kakšnega podobnega načela kot neobhodnega, kar bi morda lahko narekovalo potrebo po tem, da nastanjene osebe živijo skupaj.

Ugotovitve so pokazale, da je velika večina vključenih pred vselitvijo dejansko živela na cesti (oz. brez varne namestitve), manjšina pa pri sorodnikih ali partnerju, kjer je bilo prisotnih mnogo konfliktov in nasilja, kar je bil tudi razlog, da so se te

¹⁰ Ta izraz (v angleščini 'to move on') se nanaša na opazanje, da mnogo brezdomnih nekako pristane na socialnem dnu, kjer se včasih zaradi zelo neugodnih razmer zmanjšajo njihovi potenciali za ponoven dvig. Možnost varne nastanitve vsaj za nekaj časa naj bi jim pomagala zbrati sile in se premakniti naprej, s čimer je seveda mišljeno – na bolje.

osebe vključile v naš program v pogojih (za večino razmeroma neprijetnega) sobivanja¹¹.

Drugi kriterij, pa je zahteval, da morajo biti sodelujoči sposobni oz. pripravljeni za zadovoljevanje zahtev, ki izhajajo iz sobivanja, in to pretežno v t. i. normalnih stanovanjskih okoljih, najpogosteje v običajnem stanovanjskem bloku z najrazličnejšimi stanovalci. Še dodaten kriterij – zaradi prehodne narave programa – je bil, da bodo vključene osebe sposobne premika naprej.¹² Teh sposobnosti in pripravljenosti brezdomnih oseb seveda nismo mogli ugotavljati objektivno. Med najpomembnejšimi (negativnimi) kriteriji so bili odsotnost vzorcev preveč nekontrolirane in škodljive uporabe dovoljenih in nedovoljenih drog, odsotnost izrazito velikih težav z duševnim zdravjem, odsotnost izrazite konfliktnosti in zgodovine nasilja (oz. informacij o tem). Med pomembnejšimi pozitivnimi kriteriji je bilo že vzpostavljeno vsaj nekaj časa trajajoče sodelovanje osebe v kakšnem od drugih programov Kraljev ulice, medtem ko je bil povsem neizbežen kriterij rednega sodelovanja osebe na t. i. pripravljalnih skupinah, kjer so se delavke in uporabniki pred vselitvijo dogovarjali o pogojih sodelovanja, sobivanja, vedenju v kriznih situacijah, itd.

Zgornji odstavek bi utegnil pustiti vtis, da smo v program vključili izjemno izbrano skupino brezdomnih oseb, v resnici pa je pri vključevanju uporabnikov velikokrat prihajalo tudi do odmikov od zgoraj opisanih kriterijev. Do tega je prihajalo iz več razlogov:

- včasih izvajalci programa niso imeli dovolj informacij o uporabnikih iz različnih virov in so tako spregledali kakšne

¹¹ Velika večina uporabnikov programa bi se takoj raje odločila za samostojno bivanje, za uporabo lastnega stranišča, kuhinjskih zmogljivosti itd. Sobivanje je namreč impliciralo možnost (ali celo obet) konfliktov, novega nasilja, neusklajenosti različnih življenjskih stilov in podobnega, kar je pri marsikomu vzbujalo strah. Osebe se namreč niso vseljevale skupaj s svojimi izbranimi prijatelji, ampak načeloma z drugimi brezdomnimi osebami, ki smo jih vključili v program. Vendar pa se je vsaj v enem primeru zgodilo, da so se v naše stanovanje (kjer sicer ni potekal program nastanitvene podpore) vselile osebe, ki so se same izbrale in v daljšem času tam vzdrževale razmeroma stabilno sestavo sstanujočih.

¹² Več o kriterijih glej v uvodnem poglavju o značilnostih programa.

okoliščine, zaradi katerih morda osebe ne bi sprejeli v program;

- včasih se je nenadoma izpraznilo več mest v programu, zaradi česar so vanj vključili tudi koga, ki ga sicer ne bi, če bi bilo več povpraševanja in manj prostih zmogljivosti;
- s potekom časa je izvajalski tim pridobival izkušnje in se začel manj bati različnih (morebitnih) kriznih situacij, čeprav so se hkrati nabirale tudi izkušnje o dejanskih kriznih situacijah, ki so se končale z izključitvijo uporabnika;
- pri nekaterih kandidatih za vključitev, o katerih so bile sicer na voljo informacije in/ali izkušnje o njihovem neizpolnjevanju vstopnih kriterijev, se je izvajalski tim lahko odločil za – v določeni meri – zavestno tveganje, tudi zaradi izkušnje in spoznanja, da vsako izbiranje kandidatov za vključitev v program odpira resne etične dileme, predvsem ob izkušnji, da tim ni bil vedno sposoben dobro predvideti (ne)uspešnosti posameznih uporabnikov programa.¹³ V več trenutkih je namreč katera od članic izvajalskega tima izrazila mnenje, da v resnici ni mogoče napovedati, kdo bo (v programu) uspel in kdo ne.

Zaradi vseh teh razlogov se je zgodilo, da se je v program sprejelo tudi določeno število uporabnikov, za katere bi lahko rekli: da imajo resne težave s (škodljivo) uporabo alkohola in drugih drog in/ali da imajo resne težave z duševnim zdravjem (pogoste hospitalizacije itd.). V program pa se vendarle ni vključevalo uporabnikov, za katere bi bilo znano, da so bili izrazito nasilni in/ali pogosto v resnih konfliktih z drugimi.

Ob tako oblikovanih in uporabljeni vstopnih kriterijih je program (tu govorimo o t. i. osnovnem programu in še nadaljevalnem ter trajnem, s katerimi smo kmalu nadgradili osnovni program) redno končalo 10 oseb ali 37 % vseh, predčasno (torej jih je program zapustilo pred koncem predvidenih 18 mesecev nastanitve v programu) 7 ali 25 %, izključenih pa je bilo še 10 ali 37 %.

¹³ Tako zavestno tveganje se je včasih sprejelo pri uporabnikih, ki so bili že dolgo časa uporabniki in sodelavci društva ter tako postali že ‚naši‘.

37 % izključenih je videti kot ne najboljši rezultat, vendar jih je bila večina od teh izključenih zaradi neplačevanja stroškov stanovanja, ki so se ob času izključitve praktično že povsem približali stroškom (najcenejšega možnega) tržnega najema. To dejstvo govori o tem, da takšen delež stanovalcev ni bil oz. domnevno ne bi bil sposoben samostojnega najema stanovanja na stanovanjskem trgu. Seveda pa bi bili veliko lažje sposobni plačevati stroške v t. i. bivalnih enotah (kjer je cena najema pomembno nižja kot na prostem stanovanjskem trgu), če bi bilo teh dovolj na razpolago, v resnici pa v Ljubljani traja čakalno obdobje na bivalne enote okoli štiri leta.

Za preostale tri stanovalce, ki so bili izključeni zaradi nasilja, ocenjujemo, da bi verjetno lahko v programu ostali, če bi jim lahko omogočili individualno nastanitev, torej če jim ne bi bilo treba živeti v sostanovalstvu.

Kljub vsemu pa za vse tri skupine stanovalcev – torej tiste, ki so program redno končali, tiste, ki so odšli predčasno, in tiste, ki so bili izključeni – velja, da je bila njihova nastanitvena situacija po zapustitvi programa boljša kot pred vključitvijo v program. Če pogledamo v celoti, jih je po zapustitvi programa le šest odšlo na cesto (ali v zavetišča, skvotne in druge nevarne oblike nastanitve), trije k staršem ali sorodnikom, trije v dom upokojencev, 15 pa v samostojni najem. Če razumemo samostojni najem, odhod k sorodnikom ali v dom upokojencev kot pozitivne izhode, jih je tak pozitiven izhod doživelo 90 % tistih, ki so program redno končali, 86 % tistih, ki so predčasno sami odšli, in le 40 % tistih, ki so bili izključeni. To govori o pozitivnih učinkih programa.

Ocene strokovnih delavk o smeri spreminjanja uporabnikov in njihovih življenjskih situacij govorijo o tem, da pri približno eni četrtini vseh niso opazile sprememb na bolje na enem ali drugem področju, pri 35 % so opazile majhne spremembe na bolje, pri 40 % pa očitne spremembe na bolje. Te očitne spremembe seveda največkrat niso bile takšne, da bi se uporabnikom življenje obrnilo na glavo oz. da bi bilo mogoče nedvomno pričakovati in napovedovati, da ne bodo nikoli več zdrsnili v brezdomstvo oz. da bodo sposobni preživetja na ‚odprtih trgih‘ dela in nastanitve brez kakšnih morda občasnih, posebnih podpornih sistemov. Taka

ocena je pomenila le, da so bile spremembe na boljše prav očitne in nedvomne, tudi razmeroma trajne in obsežne.

Poleg zgornjih na (sicer majhnih) številkah temelječih zmerno optimističnih ocenah uspešnosti programa lahko odpremo še naslednje dileme oz. bolj kvalitativne ocene uspešnosti programa in konteksta te uspešnosti:

- Evalvirani programi nastanitvene podpore sami po sebi niso vključevali različnih psihosocialnih podpornih dejavnosti izven stanovanj. Dejansko pa so se tako rekoč vsi stanovalci vključevali v enega ali več kulturnih, družabnih, izobraževalnih ali ekonomskih dejavnosti, ki jih je organiziralo in izvajalo društvo Kralji ulice. Nastanitveno podporo v ožjem smislu besede so tako dopolnjevale številne druge vrste psihosocialnih podpor, npr. od možnosti obiskovanja dnevnega centra, svetovalnih pogovorov, uličnega prodajanja časopisa do vključenosti na rednem septembrskem enodnevem izletu na morje. Vprašanje je, v kolikšni meri so ti drugi podporni programi Kraljev ulice sovplivali in soomogočali zgoraj opisane pozitivne učinke nastanitvenega programa. Po mnenju tima izvajalcev programa je bilo to dodatno podporno delovanje precej bistveno in bi bila brez njega uspešnost programa nastanitvene podpore manjša.
- Uporabniki programa nastanitvene podpore so bili torej v opazni meri vključeni tudi v druge programe Kraljev ulice in domnevamo, da je ta vključenost za marsikoga prinašala in krepila tudi pomembne identitetne vidike, namreč identifikacijo s ‚kralji ulice‘. Je bilo to dobro ali slabo? In komplementarno vprašanje, ali ne bi bilo bolje, če bi se uporabniki programa vključevali v socialno integrativna polja zunaj Kraljev ulice, torej na odprtem trgu zaposlitev, na stanovanjskem trgu itd.? Morda bi to bilo bolje, vendar so izkušnje pokazale, da so možnosti mnogo naših uporabnikov na teh odprtih trgih razmeroma majhne in da tovrstni poskusi velikokrat niso bili uspešni.
- Brezdomstvo je pojav, za katerega je pogosto značilno svojevrstno kroženje uporabnikov med različnimi oblikami nevarnih

in nestabilnih, netrajnih nastanitvenih oblik. To je pogojeno s tem, da brezdomni praviloma niso lastniki svojih stanovanj oz. da jim pomanjkljive in nestabilne mreže socialnih podpor ne omogočajo dostopa do tolikšnih izvorov (materialnih in drugih), da bi lahko obdržali (beri: trajno plačevali) stalno namestitvev. Brezdomni so – še bolj kot drugi državljani – močno podvrženi različnim ekonomskim nihanjem in odvisni od, njih predvsem na področju zaposlovanja, stanovanj in denarnih socialnih podpor, na individualni ravni pa npr. od nihanj v svojem zdravju, ki je pomembneje slabše od zdravja drugih ljudi (Razpotnik in Dekleva, 2009). Je torej program nastanitvene podpore za uporabnike pomeni le novo obliko ali etapo v tem kroženju ali prekinitev vzorca kroženja in s tem kvalitativno drugačen izhod in iztek stanja brezdomstva? Prvi rezultati kažejo, da so vključene osebe takoj po prenehanju vključenosti v program pa tudi pretežni del časa po tem¹⁴ živete v ugodnejših oblikah nastanitve, torej ne na cesti ali v drugih oblikah manj varnih nastanitvev. Vprašanje je, kako bo s tem čez npr. dodatnih pet ali deset let. Odgovore na to bo dalo morebitno poznejše raziskovanje. Že sedanje izkušnje in sledenje posameznikom pa kažejo, da pri nekaterih kaže precej dobro, pri drugih pa slabše. Eni so namreč v veliki meri med udeležnostjo v programu menjali svoje socialne mreže, se vključili v druga okolja, začeli dosegati drugačne dosežke, drugi pa so ohranili iste socialne mreže ljudi, ki živijo na cesti. A tudi za večino teh (celo tudi tistih, ki so bili iz programa izključeni) ugotavljamo, da je obdobje bivanja v programu nastanitvene podpore za njih pomenilo odpiranje perspektiv, uvidenje drugačnih možnosti pa tudi bolj konkretne dobitke, kot so urejanje zdravstvene problematike, dokumentov itd.

- Evalvirani program je konceptualno izhajal iz načela Najprej stanovanje!, vendar je uspel zagotoviti razmeroma varno

¹⁴ Za posamezne osebe je minilo od konca njihovega sodelovanja v programu do dne dokončanja tega prispevka od enega meseca do dveh let in štirih mesecev.

stanovanje le za obdobje približno leta in pol, potem pa je svoje uporabnike vrnil ... ,na trg'. Ponudil je torej le prehodno in začasno rešitev, sicer v varovanem in razmeroma naklonjenem ali podpornem okolju, kar v resnici ne zadostuje zahtevam načela Najprej stanovanje!. Ponudili smo torej le približek temu načelu, zato so seveda tudi učinki lahko le približek pričakovanim. Zares potreben bi bil učinkovit in dostopen sistem ponudbe poceni in dostopnih stanovanjskih zmogljivosti, npr. v obliki današnjih bivalnih enot in neprofitnih stanovanj, ki pa jih je sicer veliko premalo in so zato težko dostopna.

- V programu smo bili izvajalci razpeti med načelne opredelitve (predvsem načelo Najprej stanovanje!) in finančne možnosti, ki so dovoljevale nudenje samo prehodne oz. razmeroma kratkotrajne nastanitve; med prepričanje, da bi vsak brezdomen ne glede na svoje zdravstveno stanje in vedenje potreboval varno nastanitev, ter med dejstvo, da smo zaradi finančnih omejitev ljudem lahko ponudili le obliko skupnega bivanja, in to najpogosteje v običajnih blokkih. Take oblike nastanitvev so bile manj primerne za ljudi z bolj kompleksnimi in raznovrstnimi potrebami po podpori. Zanje bi bila morda primernejša oblika samostojnega bivanja v okolju, ki ne bi bilo toliko izpostavljeno (nedobrohotnemu) nadzoru običajnih stanovalcev. V teh pogojih smo se pri izbiranju stanovalcev v začetku izvajanja programa bolj nagibali k vključevanju oseb, pri katerih smo pričakovali večjo uspešnost vključitve v običajna stanovanjska okolja. V štirih letih pa smo se počasi učili sprejemati tudi večja tveganja v smislu, da nudimo nastanitev tudi ljudem, za katere domnevamo, da jih bo okolje težje sprejemalo. Vsekakor pa smo se iz izkušenj naučili, da so potrebe brezdomnih zelo različne in da moramo (kot družba) zanje razvijati različne oblike nastanitvev ter ne smemo izključevati iz tovrstnih programov nekaterih njihovih podskupin zaradi kakršnihkoli že razlogov. Tudi v tem vidiku je ključen dejavnik povečevanje fonda in dostopnosti cenovno ugodnih (in podprtih) stanovanj.

- Najpogostejši razlog izključevanja oseb iz programa je bilo njihovo neplačevanje stroškov stanovanja, ki so se – skladno z doktrino programa – skozi mesece približale tržnim stroškom. Teh stroškov marsikdo ni zmogel. Ena od ključnih nalog nadaljnjega razvoja programa je zato uspešnejše reševanje tega problema.
- Med razvojem programa smo se vedno bolj srečevali s problemom brezdomnih parov ali družin (z otroki). Med zgoraj obravnavanimi 40 uporabniki ta problematika ni poudarjena, vendar pa smo prav v zadnjem letu začeli nuditi nastanitveno podporo tudi nekaj družinam. S tem povezana problematika je deloma drugačna in je v tem članku ne obravnavamo.

LITERATURA

- Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2007). *Brezdomstvo v Ljubljani*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta v Ljubljani.
- Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2009). Evalvacija nespecifične terenske nastanitvene podpore brezdomnim. *Socialna pedagogika*, 13 (3), str. 259–288.
- Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2010). Evalvacija prvega leta delovanja programa nastanitvene podpore v društvu Kralji ulice. *Socialna pedagogika*, 14 (1), str. 1–37.
- FEANTSA *Policy Paper Promoting Social Inclusion through Access to Housing*. (2001). Pridobljeno 6. 5. 2012 s svetovnega spleta: http://www.feantsa.org/files/access_to_housing_pol_paper_2001/access_to_housing_poldoc_2001_en.pdf.
- Guerin, P. (2011). *City of Albuquerque Housing First Cost Study*. Albuquerque: University of New Mexico: Institute for Social Research; City of Albuquerque Department of Family and Community Services.
- Larimer, M. E., Malone, D. K., Garner, M. D., Atkins, D. C., Burlingham, B. Lonczak, H. S., Tanzer, K., Ginzler, J., Clifasefi, S. L., Hobson, W. G. in Marlatt, G. A. (2009). Health Care and Public Service Use and Cost Before and After Provision of Housing for Chronically Homeless Persons with

- Severe Alcohol Problems. *The Journal of the American Medical Association*, 301 (13), str. 1349–1357.
- Mondello, M., Gass, A. B., McLaughlin, T. in Shore, N. (2007). *Cost of homelessness: Cost analysis of permanent supportive housing*. Pridobljeno 6. 5. 2012 s svetovnega spleta: <http://documents.csh.org/documents/ResourceCenter/SysChgToolkit/CredibleData/CostOfHomelessness.pdf>.
- Perlman, J. in Parvensky, J. (2006). *Denver Housing First Collaborative cost benefit analysis and program outcomes report*. Colorado: Colorado Coalition for the Homeless.
- Razpotnik, Š. (2010). *Strokovna izhodišča (koncept) treh programov nastanitvene podpore za brezdomne*. Pridobljeno s svetovnega spleta dne 4. 5. 2012: <http://www.kraljiulice.org/kaj-delamo/nastanitev/koncept>.
- Razpotnik, Š. (ur.) in Dekleva, B., (ur.). (2009). *Brezdomstvo, zdravje in dostopnost zdravstvenih storitev*. Ljubljana: Ministrstvo za zdravje.
- Sadowski, L. S., Kee, R. A., VanderWeele, T. J. in Buchanan, D. (2009). Effect of a Housing and Case Management Program on Emergency Department Visits and Hospitalizations Among Chronically Ill Homeless Adults. *The Journal of the American Medical Association*, 301 (17), str. 1771–1778.
- Sveri, G. (2008). Norway: Permanent Housing – as soon as possible. *Homelessness in Europe, Winter*.
- Tainio, H. in Fredeikson, P. (2009). The Finnish Homelessness Strategy: From a 'Staircase' Model to a 'Housing First' Approach to Tackling Long-Term Homelessness. *European Journal of Homelessness*, 3 (dec. 2009), str. 181–198.
- Warnes, A. M., Crane, M. in Coward, S. (2010). Coping on Marginal Incomes when first rehoused: Single homeless people in England. *European Journal of Homelessness*, 4 (dec. 2010), str. 65–87.